

Naamvallen, resten en relictten

Wie over taal, of meer nog over zinnen nadenkt, moet wel tot de conclusie komen dat het toch eigenlijk een wonderlijke aangelegenheid is, dat wij elkaar begrijpen. Niet voor niets spreekt men wel van het 'Wonder van de Taal'. Blijkbaar hebt U, wat ik tot hiertoe heb geschreven, begrepen anders zoudt U niet verder gelezen hebben. Ik heb mijn gedachten via dit papier en deze woorden vooral, aan U weten over te brengen. Toch zet ik eenvoudig wat woorden op een rij, maar anders dan bij gewone rijtjes met woorden, weet U onmiddellijk dat dit allemaal ongewone rijtjes zijn en haalt U er een betekenis uit, die meer is dan een optelsom van die woorden. Een gewoon rijtje is bijv. aap, de, eet, mies, bok, noot, een, de, enz... Maar nu dit: de, aap, eet, een, noot. Ik wed dat U bij het derde woord al merkte dat dit een zin is.

Schijnbaar is de plaats van de delen van zo'n rijtje bepalend voor onze interpretatie van de betekenis van deze reeksen woorden als een geheel. Maar niet helemaal. Vergelijk U maar: een noot eet de aap; dit zinnetje betekent toch min of meer hetzelfde als het eerste. Er is dus zeker ook nog wat anders waardoor we onmiddellijk zien dat de aap de eter is, bijv. de wetenschap dat noten niet kunnen eten. Die kennis is alweer niet toereikend om de zin de slang bijt de aap zonder problemen te interpreteren: de zin kan namelijk twee betekenissen hebben, dat de aap gebeten wordt, maar ook dat de slang gebeten wordt, al zijn wij gewend om de eerste interpretatie de voorrang te geven.

In oudere fasen van het Nederlands en de dialecten van het Nederlands waren er nog andere middelen om de relatie tussen de delen van de zin uit te drukken. Toen zou het laatste zinnetje deze vorm gehad hebben: de slang bijt den aap en dan had het de eerste betekenis gehad. Als de aap aan het bijten was, was de zin geworden: de aap bijt

den slang. Maar in beide gevallen zou ook een andere volgorde mogelijk geweest zijn, als er maar voor gezorgd werd dat het lidwoord (en eventueel het bijbehorende) zelfstandige naamwoord zijn -n had bewaard, dus resp. den aap bijt de slang en den slang bijt de aap. Die bewuste -n is een uitgang die aangeeft in welke naamval het woord staat, of welke functie dat woord in de zin vervult.

Wie in de geschiedenis van de Nederlandse taal teruggaat, komt een steeds uitgebreider systeem van naamvallen tegen. Die dienden allemaal om een heel scala aan betrekkingen tussen woorden zichtbaar te maken, betrekkingen vooral ten opzichte van het hoofdwerkwoord in de zin. Zulke relaties zijn bijv. de plaats waar iets gebeurt, de tijd waarop, het middel waarmee de persoon voor wie, de persoon/zaak die de handeling ondergaat, enz.

Voor elk van deze relaties bestond een aparte naamval die door een uitgang werd aangeduid. Het spreekt vanzelf dat het daardoor ook niet zo nodig was dat een woord met een bepaalde functie steeds op dezelfde plaats in de zin stond aan de naamval was dat immers al te zien. Het Duits heeft dat nog wel. Er zeigte dem Mann die Frau betekent: 'hij wees de man de vrouw aan', en Er zeigte den Mann der Frau betekent 'hij wees de vrouw de man aan'.

Maar langzamerhand bleek zich in de talen die in onze streken gesproken werden toch een soort volgorde binnen de zin te ontwikkelen, waardoor op den duur de naamvallen uitdrukten wat ook al door een vaste plaats in de zin werd aangegeven. Als een onderwerp altijd op de eerste plaats blijkt te staan en een meewerkend voorwerp altijd voor een lijdend voorwerp, hoeft dat niet nog eens door een naamvalsuitgang te worden benadrukt. Vandaar dat die uitgangen gaandeweg begonnen te verdwijnen, een kwestie van economie dus eigenlijk. Dat is zover gegaan dat er tegenwoordig nog maar weinig van terugvinden. Ook in het Nederlands. Daar zijn nog wel wat relictten, maar het betreft dan altijd vaste uitdrukkingen als: Leden der Staten Generaal, de Commissaris der Koningin, in naam der wet, enz. En soms kun je nog wel schrijven een overzicht der repetities, maar dat klinkt dan wel stijf en ouderwets.

I.

Er is één uitzondering op de regel dat de naamvallen niet echt meer leven, dat is de zgn. genitivus possessivus, de

naamval die een soort eigendomsrelatie uitdrukt. Ieder van ons spreekt, vermoed ik, regelmatig van Annies fiets, Annemaries vader, Karels brommer, Riets moeder, enz. Ook in het Westbrabants is deze naamval heel gebruikelijk. De genoemde voorbeelden kunnen zo in ons dialect worden overgenomen: Annies fiets, Karels brommer, maar dan wordt het anders: Annemarieë vader, Riete moeder.

Dat is nog een overblijfsel uit de oude situatie waarin twee soorten verbuiging (of uitgangen) bestonden, een zwakke en een sterke. Die heeft het Nederlands natuurlijk ook gehad, maar daar is de zwakke verbuiging (-e) ook bij dit laatste restant vervangen door de uitgang van de sterke verbuiging, namelijk de -s. Waarom de -e van beide het loodje heeft gelegd, ligt misschien aan het vele gebruik dat er al van die -e wordt gemaakt. In het Westbrabants bestaan ze, net als in veel andere dialecten, in elk geval alle twee nog. Niet dat ons dialect nu echt op grote schaal naamvallen gebruikt, verre van dat. Er zijn om te beginnen allerlei beperkingen. Zo kunnen deze genitiefuitgangen alleen maar worden aangehecht aan persoonsnamen en dergelijke, dus niet meer achter normale zelfstandige naamwoorden, wat vroeger juist heel gewoon was. Maar iets als de pet des boers zou nu toch heel belachelijk klinken. De verdeling van twee mogelijke uitgangen over de zelfstandige woorden waar ze aan worden toegevoegd, is niet willekeurig, maar afhankelijk van het woord in kwestie. Ik wil dat in de volgende twee overzichten laten zien. De woorden van 1a) krijgen een -e, de woorden van 1b) een -s. Ik spel de woorden min of meer volgens de uitspraak, bij twijfel moet U dus de vormen maar hardop lezen:

1a) <u>-e</u>		1b) <u>-s</u>	
To → Towe	fiets	Leo → Deos	fiets
Jan Janne	"	Corrie Corries	"
Net Nette	"	Annie Annies	"
Merie Merieë	"	alle verkleinwoorden:	
Lewie Lewieje	"	Marieke Mariekes	"
Janus Januse	"	Koke Kokes	"
Johan Johanne	"	Kiske Kiskes	"

Wie de systematiek van de verdeling van de twee uitgangen zou willen beschrijven, zou kunnen zeggen dat -s volgt na klinker en -e na medeklinker. Maar dat is dan niet hele-

maäl juist, kijk maar naar Merie, waar ook al eindigt het woord op een klinker, toch -e als uitgang volgt. Beter is het woordaksent erbij te betrekken. Het is nl. steeds -e, behalve als het woord (de naam dus eigenlijk) op een minder beklemtoonde lettergreep eindigt: Córrie, Annie, Kíske dan volgt steeds -s. Het frappante is altijd dat taalkundigen vaak de grootste moeite hebben zo'n regel correct te formuleren, terwijl de sprekers er in het alledaagse taalgebruik geen enkele moeite mee hebben, en het systeem feilloos toepassen.

Er doen zich bij de aanhechting van -e achter sommige namen een paar merkwaardige verschijnselen voor. Normaal komt die -e na een woord dat op t eindigt: Piete, Riete, Klette (Colette), Frette (fred), maar bij namen op rd, wat toch klinkt als rt, verschijnt ineens een d: Geert/Geerde fiets, Aart/aarde stoel, Goort/Goorde plek (dit laatste uit Merijntje Gijzen van A.M.de Jong). Ik geef toe dat bij de eerste twee een vorm met t ook mogelijk is, Geerte, Aarte, maar als mijn dialectgevoel mij niet bedriegt is het steeds Goorde. Hoe is dat nu te verklaren?. Ik vermoed dat die d bij deze drie namen goed mogelijk is, omdat ze afgeleid zijn van Latijnse namen die die d bezaten: Gerardus, Arnoldus en Govardus. Daar komt nog bij dat de d van Goord e.d. in de meeste gevallen niet op het wordeinde stond en dus d bleef. Alleen als Goord onderwerp is wordt het Goort. Met andere woorden de vorm Goorde was de normale, de meestvoorkomend en Goort werd daarvan afgeleid. En zoals we nog zullen zien, is dat nu in het Westbrabants nog steeds zo.

Een andere onregelmatigheid bespeur ik bij sommige twee-lettergrepige namen als Willem en Karel. De eerste gaat volgens de hierboven omschreven regel, Willeme fiets, de tweede krijgt daarentegen een -s: Karels fiets. Misschien komt het omdat deze naam in het Westbrabants niet veel voorkomt zodat we de naamval gewoon uit het Nederlands hebben overgenomen.

Behalve dat het Westbrabants twee uitgangen tot zijn beschikking heeft tegen het Nederlands maar één, is er nog een opvallend verschil. De Westbrabantse uitgang wordt behalve als genitiefuitgang ook nog gebruikt om andere relaties of functies aan te geven, maar alweer uitsluitend bij persoonsnamen e.d. Ik geef hierna drie groepen voor-

beelden van persoonsnamen als meewerkend voorwerp 2a), als lijdend voorwerp 2b) en na voorzetsels 2c):

2a) ik geef 't Keze wel mee
schenk Merijne nog eens in
gif Annies 's 'n mooi (h)aantje
ik mot 't Merieë nog vragen

2b) edde vaders nog gezien
roep Pere 's
ik gaan Janne (h)alen
ge mot moeders mooi (h)elpen

2c) (h)ij trekt op Nelies
ik gaan even langs Kowe
vraag da mar aan Pieterjanne
da stukske is van Wulleme

Het komt er dus op neer dat persoons- en verwantschapsnamen alleen als ze onderwerp in de zin zijn, geen uitgang krijgen, in alle andere gevallen wel. Daarop doelde ik toen ik bij het geval Goorde suggereerde dat zo'n naam, net als elke naam overigens, meer mét dan zonder uitgang verschijnt. En ook nu kun je je erover verbazen dat dialectsprekers die nog nooit aan zinsontleden hebben gedaan, de kleine kindertjes bv., dit systeem moeiteloos en zonder fouten kunnen toepassen. Niet alzo de Randstedeling die er ook bij wil horen of die leuk wil doen en zich aan het dialect vergrijpt met kreten als: moeders is even boodschappen doen! of: moeders is weer druk! FOUT, driewerf fout, dat zeggen wij namelijk nooit, moeders als onderwerp. Maar laat ze maar.

De drie functies waarin dit soort namen in (goed) dialect een uitgang krijgen, vereisten vroeger elk een aparte uitgang, die van de andere (doorgaans) verschilde. Die verscheidenheid is bij het hiervoor aangeduide reductieproces van het gehele naamvallensysteem verdwenen. De genitief, op -s of op -e fungeert nu als een soort passepartout voor alle oude naamvalsgevallen.

Het wordt tijd dat ik de omschrijving persoonsnamen e.d., die ik al zo vaak gebruikt heb, wat nader specificieer. Dit hele beschreven gebruik van naamvallen vinden we ook terug bij veel zelfstandige naamwoorden die in de persoonlijke sfeer liggen. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan achternamen (familienamen), die zich wat de keuze tussen -e en -s betreft, precies zo gedragen als de voornamen.

Ik ga daar weer wat voorbeelden van geven, maar waarschuw de lezer dat ik de achternamen zoveel mogelijk volgens de uitspraak noteer, want die telt voor onze keuzeregels:

3a) -g

Besjaane → bij Besjaones (Bastiaansen)

Schrauwe bij Schrauwes (Schrauwen)

Machielse bij Machielses

Schijve bij Schijves

3b) -e

Schillemans → bij Schillemanse

Elst bij Elste

Vos bij Vosse

Suijkerbuijk bij Suijkerbuijke

Als ik er nu de Wouwse lijst van familienamen bij haal, in de Vierschaer jaargang 2 nr.4 (december 1984), dan merk ik dat er nogal wat namen zijn die zich niet voegen naar deze tweedeling. Dat zijn al meteen de twee meest frekwente Wouwse namen. Die eindigen alletwee op een medeklinker en zouden daarom een -e moeten krijgen, net als de namen van 3b). Zo niet Dekkers en Goossens. Men zegt toch: die wagen is van Dekkers (en niet Dekkerse, of toch??) en ook: die wagen is van Goosses, en nooit Goossese. In het laatste geval kan de verklaring zijn dat deze familienaam als onderwerp Goosse luidt en daarmee zou hij thuishoren in groep 3a). Maar dat gaat niet op voor Dekkers, en voor Coppens, Kerstens, Jaspers, Bogers, Boshouwers, Ravels, Snoeijers enz. die in geen enkele functie een uitgang krijgen, iets wat - volgens schrijvers dezes (naamval!) - wel gebeurt bij namen als: Gabriëls, Schuurbiers, Heijmans, Hellemons, Bals, Devillers (let op de uitspraak), allemaal namen die toch ook eindigen op een g, voorafgegaan door n, l en r.

Er is een belangrijk verschil, namelijk dat in de groep Dekkers aan die medeklinkercombinatie een onbetoonde klinker e (schwa) voorafgaat, en bij de groep-Gabriëls steeds een andere klinker dan deze stomme e. Het systeem werkt nu blijkbaar aldus: bij de groep-Gabriëls volgt de uitgang -e, zoals bij alle namen op een medeklinker; dat had bij de groep Dekkers ook moeten gebeuren, maar dat zou betekend hebben dat zo'n naam dan zou eindigen op twee onbetoonde lettergrepen, Dekkerse bijv., en dat is blijkbaar niet aanvaardbaar. Theoretisch is denkbaar dat in deze

groep de uitgang -s aangehecht wordt, maar daar kan niets van blijken want de slot-s van het woord zou dan samenvallen zijn met de uitgang-s.

Een tweede groep woorden, die met het naamvalsysteem, wat een groot woord is eigenlijk, meedoen, zijn geen echte eigennamen, maar ze worden doorgaans zo gebruikt dat ze dezelfde kwaliteit hebben in de praktijk. Allereerst natuurlijk vader, moeder, dan opa, opoe, oma, grootmoeder, grootvader, grootje. Van deze personen kennen we er doorgaans één, hooguit twee die aan die benaming beantwoorden. Er is maar één vader, en in die zin functioneert zo'n woord voor de gebruiker als eigennaam of persoonsnaam. Ook de goed Roomskatholieke verschijningen van heerom en tantenonneke hebben datzelfde karakter en al deze namen blijken weer bij tijd en wijle een uitgang te krijgen, precies zoals dat bij de echte persoons- en familienamen het geval is: daar edde tantenonnekes. Ook het contact met de burens kan van dien aard zijn dat buurvrouw een persoonsnaam wordt; voorwaarde is weer dat er maar één is: (h)ij zit weer bij buurvrouwe.

Die voorwaarde van uniciteit, dat er maar één exemplaar van is, lijkt vrij belangrijk te zijn, want woorden als zuster en broer, en ook oom en tante krijgen geen naamval. In dezelfde richting wijst ook het verschijnsel dat de naamval achterwege blijft bij woorden die de uitgang normaal wel krijgen, als zo'n woord voorafgegaan door een bepaling die die uniciteit benadrukt, door omstandigheden moet benadrukken misschien:

4) daar edde Keze	-	daar edde onze Kees
dat is van Merieë	-	dat is van jullie Merie
kende Wensels nie?	-	kende onze Wensel nie?
witte Minas te wonen?	-	witte zullie Mina te wonen?
bedoelde Piete?	-	bedoelde deze Piet?

Deze bepalende woorden, jullie, ons, deze, impliceren dat er nog andere personen met die naam zijn en dat is strijdig met de voorwaarde 'uniek', die vereist is voor het kunnen aanwenden van een naamvalsuitgang. Zomaar een voorafgaande bepaling heeft niet dat effect, want je kunt in ons dialect naast elkaar zeggen, die is van Piete en die is van oom Piete. 1)

In beide zinnetjes gaat het om een persoonsaanduiding die

geen nadere specificatie nodig heeft, een uniek persoon dus. Overigens geldt dit niet bij een possessieve genitief: onze Pieter fiets. Het opmerkelijkste aspect aan dit gebruik van naamvallen is dat het in het Westbrabants nog lang niet uitgestorven lijkt te zijn, zelfs niet lijkt af te nemen. Het is een nog volop functionerend procedé. Dat bewijzen al die nieuwe namen wel, die vroeger bij ons niet voorkwamen, maar die toch vrolijk met het systeem meedoen: dat is van Natasjas, van Richarde, van Yvonne, Nicolle en Erikke, en ga zo maar door. Zo bezien is het te verwachten dat wat ik in mijn titel als 'resten' heb aangeduid nog wel eens een lang leven beschoren zou kunnen zijn.

II. Wat ik in mijn titel 'relicten' heb genoemd zijn de overblijfselen van een niet meer productief gedeelte van het naamvalsysteem uit het verleden. Het zijn nu voor ons min of meer vaststaande uitdrukkingen, formules eigenlijk. Uit het Nederlandse kennen we bijv. de 'versteende' vormen met dien verstande, ter ere van, om den brode, enz. Ook in het Westbrabants zijn ze aanwezig, alleen klinken ze daar helemaal niet deftig of stijf. Het opvallendst is zo'n bewaarde oude naamval bij een onzijdig woord, dat in onderwerpsfunctie het lidwoord 't bij zich krijgt:

- 5) 't donker - vor den donkere thuis zijn
- 't blakke - vor den blakke komen (ermee voor de dag komen)
- 't (h)uis - deur den (h)uis lopen (huis = de mooie kamer).

Een andere categorie naamvalsrelicten wordt gevormd door de groep van infinitieven die in combinatie met een bijwoord als gereed een genitief vertonen:

- 6a) schietes gereed 'gereed om te schieten'
- sprienges gereed 'gereed om te springen'.

Daarmee vergelijkbaar zijn ook de volgende genitieven van infinitieven ('het hele werkwoord'):

- 6b) om touwes spelen (om te houden spelen, bijv. bij knik-
keren)
- schelles krijgen (scheldens krijgen, uitgescholden worden).

Een laatste groep oude naamvallen die in dit geval zeker niet meer als zodanig ervaren worden, vinden we bij de namen van de dagen van de week. Die vertonen als ze als bijwoordelijke bepaling gebruikt worden een oude genitief

vorm:

7) maandag	-	smaandas
destag	-	testas
woensdag	-	swoensdas
donderdag	-	tonderdas
vrijdag	-	frijdas
zaterdag	-	saterdas
zondag	-	sondas

Hier zijn twee s'en in het spel. Eerst de naamvals s achter het zelfstandig naamwoord, die de g van dag helemaal doet verdwijnen, absorbeert als het ware. Dan de s vóór het woord, die de s is van het lidwoord in de genitief, des. In ouder Nederlands komt de formatie nog in zijn volle vorm voor, des zondags, maar door het vele gebruik is daar slijtage opgetreden en is van het lidwoord alleen nog die s overgebleven: swoensdas, smaandas, en soms dat nog niet eens.

Wel vertonen alle namen minstens nog de sporen van de aanwezigheid van de s. Het gemakkelijkst te zien is dat aan de namen die met y en z beginnen. Die medeklinkers zijn stemloos geworden en klinken nu als f en s, als gevolg van een heel gewoon assimilatie-proces waardoor ook bij andere woorden de combinaties s+y en s+z hetzelfde lot ondergaan; vgl. visyangst → visfangst en jaszak → jassak. Het verschil is alleen dat bij deze laatste gevallen de s nog enigszins aanwezig is, terwijl dat bij sondas en frijdas niet meer zo is. Het is daarom waarschijnlijk dat we deze vormen gewoon zo geleerd hebben, met de precieze regels voor hun gebruik. Dus wel: ik kom frijdas altij, maar niet: 't is vandaag frijdas.

Ook van tonderdas en testas durf ik te beweren dat we deze vormen zo geleerd hebben. Het ontstaan van de t waarmee ze beginnen ligt dan uiteraard in het verleden, maar het proces dat er de oorzaak van is, bestaat nu nog: vaat+doek → vaattoek; laat dicht → laatticht.

Taalkundigen beweren, op goede gronden trouwens, dat taalverschijnselen die we van buiten hebben moeten leren, heel resistent zijn, ofwel het langst zullen overblijven. Als dat zo is dan zullen de resten van het naamvalssysteem het moeten afleggen tegen de relictten. Of het inderdaad zo zal gaan durft deze taalkundige niet te voorspel-

len.

Amsterdam, december 1987.

dr. Jan Stroop.

NOOT:

1. Volgens ons wordt er tegenwoordig (ook) gezegd:
"die is van ome Piete". (redactie)

